

PORADNIK JĘZYKOWY

I. KOLASA, KOŁYSKA I KOLEBKA.

2.

Ale na oznaczenie *kołyski* mamy także wyraz *kolebka*, tak my, jak i inni Słowianie, więc kwestya, skąd się ten wyraz wziął i co pierwotnie znaczył?

Rozstrzygnąć trzeba przedewszystkiem rzecz następującą: Oto we wszystkich językach słowiańskich jest wyraz *koliba*, pisany niekiedy u nas, a i u południowych Słowian (np. u Serbów) *koleba*, w znaczeniu »chata, nędzna chałupa, szałas«. U nas zachowuje się wyraz ten dotąd, o ile nam wiadomo, tylko u górali karpaccich¹⁾, ale nazwy miejscowe wskazują, że rozpowszechniony był niegdyś w całej Polsce²⁾. Po czesku brzmi ten wyraz *koliba* »chata«, po rosyjsku *koliba*, *kolibica* »chata, namiot«; po rusku *kołyba*; po słoweńsku *koliba* »chata, barak«; po serbo-chorwacku *koliba* i *koleba* »chata, barak« i t. d. Zachodzi więc pytanie, czy wyraz *kolebka* w znaczeniu »kołyska« nie jest identyczny z wyrazem *koliba* »chata«?

Na pytanie to należy naszem zdaniem dać stanowczo odpowiedź przeczącą, a to z następujących powodów:

1) Wyraz *koliba* jest w językach słowiańskich wyrazem obcym, podobnie jak *chata*, *szałas*, *kucza* i tyle innych. W formie *κάλυβη* »chata« napotykamy go w greczyźnie już u Herodota, z greczyzny dostał się do łaciny, w której poprawnie brzmiał niezawodnie *calyba*. Ponieważ źródłosłowe, obce a Słowianie zmieniają zwyczajnie na *o*, jak świadczy *kolęda* (= *calendae*), *komora* (= *camera*), *konopie* (= *cannabis*), *Olbracht* (= *Albrecht*)³⁾, więc kiedy z chrześcijaństwem dostała się do nich *calyba*, zmieniła się na *koliba*. Skoro tedy wyraz to w językach słowiańskich obcy, a na obczyźnie nigdzie nie oznacza nic innego, tylko »chatę, nędzną cha-

¹⁾ Sprawozdania Komisji językowej Akad. Umiej. III. 366.

²⁾ Jest *Koliba Mała*, szczyt i góra w pow. nadworniańskim; *Koliba Pokrywaniska* w Tatrach; *Koliby*, przysiółek Żywca; *Koliebken* wieś w pow. wejherowskim (na Kaszubach); *Kolebki*: 1) osada w konińskim, 2) kolonia w kolskim. Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*.

³⁾ Zob. Miklosich Fr. »Vergleichende Grammatik der slaw. Sprachen« I. 71.

łupę«, to trudno pojąć, jakby się to stać mogło, żeby u nas (u Słowian) obok znaczenia, jakie przyniósł ze sobą z obczyzny, przybrał jeszcze znaczenie »kołyski«, którego tam nie miał, przyczem zauważyć należy, że gdyby była istniała w językach słowiańskich przyczyna, dla której łatwe było przejście od znaczenia »nędznego schroniska ludzkiego« do znaczenia »kołyski«, to nietylko wyraz *koliba* miałby znaczenie »kołyski«, ale także wyrazy *chata*, *jata*, *buda*, *szalas* i t. p., a przecież tak nie jest. Budzi się więc na tej podstawie całkiem uzasadnione podejrzenie, że wyraz *koliba* »chata«, a *kolebka* »kołyska« są zupełnie odrębnymi wyrazami, które oprócz podobieństwa w brzmieniu, nie mają ze sobą nic wspólnego.

2) A podejrzenie to nietylko budzi, ale i jak najmocniej utwierdza porównanie tych wyrazów między sobą pod względem głosowniowym. Bo oto rzeczownik *kolebka* »kołyska« i ściśle z nim połączony czasownik *kolebać* »kołysać« okazuje po *l* we wszystkich językach słowiańskich samogłoskę *e* nie *i*, jak wyraz *koliba* »chata«, a jeżeli u nas i u Serbo-Chorwatów piszą ten wyraz niekiedy i *koliba*, to jedynie dlatego, że mieszają go z wyrazem tamtym, a mieszają, gdyż tak u nas, jak i u Serbo-Chorwatów *e* pierwotnie długie, jakie właśnie mamy w wyrazie *koleba* »kołyska« i *kolebać* »kołysać«, miało niegdyś bezmienie, jak dzisiaj jeszcze u ludu, zbliżone bardzo do *i* i z tego powodu oznaczało się nawet zapomocą *e* kreskowanego. Starsi będą jeszcze doskonale pamiętali pisownię *kolébka* zamiast dzisiejszej *kolebka*. U Czechów też *kolebka* pisze się *kolébka*, a *koliba* nasza góralska: *koliba*. A tak samo ma się ta rzecz już w języku starosłowiańskim, w którym nasza góralska *koliba* pisze się *koliba*, ale nasze *kolebać*, *kolebanie* brzmi tutaj i pisze się *kolébati* i *kolébanije*. Te samą zasadniczą różnicę co do dźwięków *i*, *e*, zachowują te wyrazy i w innych językach słowiańskich, a ponieważ w wypadku tym nie może być o tem mowy, żeby *e* (*é*) w wyrazie *kolebka*, *kolebać* powstało z *i* w wyrazie *koliba* (= gr. *κολύβη*), przeto głosownia języków słowiańskich stwierdza najzupełniej podejrzenie, jakie nasuwa samo znaczenie wyrazów, że *koliba* »chata« (= gr. *κολύβη*), a *kolebka* »kołyska« są to wyrazy zupełnie odrębne, nie mające ze sobą nic a nic wspólnego prócz tylko przypadkowego podobieństwa w brzmieniu. To podobieństwo brzmienia było właśnie powodem, że tak u nas, jak i u Serbo-Chorwatów, gdzie *e* pierwotnie długie, miało brzmienie zbliżone do *i*, wyrazy te poczęto identyfikować, a ponieważ wyraz *κολύβη* po nowogrecku wymawia się z dźwiękiem *v*, więc też u południowców Słowian, gdzie liturgia utrzymywała związek z greczyzną, jeden i drugi wyraz poczęto wymawiać *koliva*, *kolenka*. I stądto właśnie u Słowenów i Serbo-Chor-

watów napotyamy formy *koljevka*, *kolijewka*, zamiast *koljebka*, *koljevka* »kołyska«.

Ale jeżeli *kolebka* »kołyska« nie jest tym samym wyrazem, co *koliba* »chata«, to zachodzi pytanie, skąd się ten wyraz wziął. Jest to naszym zdaniem wyraz czysto słowiański, któremu początek dał wyraz *koła* (liczba mnoga od *koło*) w znaczeniu »wóz«. Jak od *wóz* mamy *wozić* i *woźba*, tak od liczby mnogiej *koła* w znaczeniu *wóz* musieliśmy mieć **kolić* w znaczeniu »wozić« i **kolba* w znaczeniu »wożenie«. W wyrazie zaś *kolba* był niegdyś między *l* a *b* dźwięk samogłoskowy, brzmiący jak krótkie *e*. W języku starsłowiańskim oznacza się ten dźwięk znakiem *ь*, lecz zamiast niego pojawia się także zwyczajne *e*. Napotyamy też w zabytkach tego języka *vraždebanije* »nienawiść« obok *vraždebanije*, *vraždebnikъ* »nieprzyjazny« obok *vraždebnikъ* itp. W języku naszym dźwięk ten w takich formacjach znika, mamy więc: *służba*, *družba*, *liczba*, *wróżba* i t. d. jednakże w formach, jak *służebny*, *družebny*, *liczebny*, *wróżebny* i w naszym języku dotąd się przechowuje. Otóż jak w języku starsłowiańskim od rzeczownika *vraždba* »nieprzyjaźń, nienawiść« mamy czasownik *vraždebati*, tak od rzeczownika **kolba* musieliśmy mieć **kolebati*, co w znaczeniu częstotliwym musiało przybrać formę *kolēbati*. gdyż tego wymagają prawa głosowe słowiańskie i stądto właśnie w formach, jak *ugnětati*, *pogrěbati*, *lěgati*, *narěkati* itp. po polsku: *ugniatać* (od *gnięść*), *pogrzebać*, *legać*, *narzekać* pojawia się *ě* pierwotnie długie zamiast krótkiego. Tak powstał czasownik *kolebać* i oznaczał pierwotnie »wozić«¹⁾. Wobec tego zaś, że obok *kolasać* »wozić«, była i *kolasa* »wóz«, że obok *kołysać* »wozić« była i *kołysa* »wóz«, musiała obok *kolebać* »wozić« powstać i **koleba* »wóz«, od czego zaś zdrobnienie *kolebka*, jak od **kołysa* zdrobnienie *kołyska*. Małej *kołyski* (tj. małego wózka, zwanego *kołyską*), tudzież małej *kolebki* (tj. małego wózka, zwanego *kolebką*) używano jako kołysek, więc choć z czasem poczęto robić kołyski na biegunach, dawne nazwy *kołysek* i *kolebek* im zostały, tylko że odtąd czasowniki *kołysać* i *kolebać* straciły dawne znaczenie »wożenia«, a przybrały dzisiejsze »kołysania i kolebania«²⁾. Dzisiaj już

¹⁾ Inaczej Miklosich Fr. »Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen I. 74.

²⁾ Bo ja se siérotka nie nie mám,
Jeno se dziecie *kolébám*.

Lud. XV. 85.

O cóż płaczesz i narzekasz
i tak lamentujesz?
Kiedy jeszcze nie *kolebiesz*,
Ani nie piastujesz?

o kolebkach w znaczeniu »wozu« nie słyszymy, ale do niedawnych jeszcze czasów znaleźmy i wozy, zwane kolebkami. Górnicki w swych *Dziejach* powiada: »Król na koń, a królowa do *kolebki* wsiadła«; Skarga zaś w *Kazaniach* woła: »Te białogłowy polskie końca swojej pychy nie mają; jedna drugiej nie ustąpi w szacie, w *kolebkach*, w sześci koniach i służebnicach. Pychę tę poniży Bóg pogańską niewolą, w której was miasto złotych *kolebek* na kolasach powloką«¹⁾. A ktoby miał wątpliwość, jak od *abstractum* *kolba »wożenie« i *kołebanie* »wożenie«, mogliśmy przyjść do *concretum* *kołeba* »wóz«, ten niech sobie przypomni wyrazy jak *strzelba* jeszcze w wieku XVI i XVII »strzelanie«, a dzisiaj »fuzya i *służba*«, »służenie i służebnicy«; *družba* niegdyś »towarzyszenie, towarzystwo«, dzisiaj »towarzysz weselny« i t. p.

W ten sposób podług mego zdania powstał wyraz *kolebka* na oznaczenie »wozu«, a następnie »kołycki«. Mieli tedy Słowianie dwa wyrazy na oznaczenie tego, co po łacinie zowie się *cunae*, a po niemiecku *Wiege*: wyraz *kołycka* i *kolebka*; oba te wyrazy pozostają w etymologicznym związku z wyrazem *koło* i stwierdzają zgodnie, że pierwotnie kołycką słowiańską stanowił *wózek na kołach*. Kołycka biegunowa jest u nas rzeczą późniejszą, powstała może pod jakimś wpływem ościennym, najprędzej zachodnim; warto przy tej sposobności stwierdzić, że i niemiecki wyraz *Wiege* »kołycka«, *wiegen* »kołycać« pozostaje w etymologicznym związku z wyrazem niemieckim *Wagen* »wóz« i łacińskim *vehere* »wieść, wozić«²⁾.

Źródła języka starosłowiańskiego nie zanotowały ani wyrazu *kolebka*, ani wyrazu *kołycka*, ale nie może ulegać żadnej wątpliwości, że język ten obydwaj te wyrazy posiadał i że one brzmiały w nim **koléba*, **kołyca*, a w zdrobnieniu **kolébkka*, **kołycka*, a wynika to z następujących faktów:

a) Czasownik *kołebać* brzmi w języku starosłowiańskim *kolébatī* i znaczy to samo, co nasz *kołebać*, była więc już u ludu, który mówił tym językiem, *kołebka* i to na biegunach, gdyż inaczej wyraz *kolébatī*, jako oparty na wyrazie *koło* musiałby oznaczać »kołowanie« lub »wożenie«, a nie »kołysanie lub huśtanie«.

b) Język starosłowiański nie tylko niegdyś znał wyrazy **kołyca*

Jak ja będę *kołebata*
i też piastowała,
To ja będę, heski chłopcze,
na cię narzekała.

Lud. XV. 85.

¹⁾ Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.

²⁾ Zob. Linde, Słownik.

i **koléba*, ale ich nbwet równocześnie używał, a dowodem tego używany w tym języku wyraz *kolybél* »kolebka«, który, jak to każdy gramatyk odrazu widzi, powstał przez tak zwaną konstaminację, (zmieszanie) wyrazu **kolysa* i **koléba*: do źródłosłowu wyrazu pierwszego *kolysa* dodano z wyrazu drugiego przyrostek *ba*, skutkiem czego powstał na oznaczenie kołyski wyraz trzeci, mianowicie **ko-lyba*, a od tego dopiero wyrazu trzeciego uformowano czwarty *kolybél*, jak w polskim języku od **koba* wyraz *kobiel*, (= starosłow. *kobél*), porów. *kobiątka* i *kobiata*.

Wyraz *kolybél* brzmi po rosyjsku *kołybiel* i oznacza, jak w języku starosłowiańskim »kołyskę« widocznie to wpływ języka starosłowiańskiego za pośrednictwem starocerkiewnego, gdyż język rosyjski posiada na oznaczenie kolebki i dawniejszy od tego wyraz *kołyska*. Obok zaś tego wyrazu zdrobniałego używali Rosyanie i wyrazu zgrubiałego **kołycha*, jak świadczy czasownik rosyjski *kołychat*, używany obok *kołysat*.

O tem, że u południowych Słowian pojawia się i forma *koljevka* zamiast *koljebka* pod wpływem greckiego wyrazu *κλήβη* »chata« który południowi Słowianie pod wpływem nowogreckim wymawiali *koliva*, wspomnieliśmy już wyżej.

S. Matusiak.

II. ROZTRZĄSANIA.

38. Nazwa wsi *Niegowa* — od czego pochodzi?

Od czego pochodzi nazwa wsi *Niegowa*, w której jestem proboszczem? Mam zamiar pisać monografię *Niegowy*, więc dobrze byłoby na wstępie pochodzenie wyrazu przedstawić. Wieś i parafia zapewne była w XII. wieku. W aktach mamy wzmiankę, że dwa zamki w *Bobolicach* i *Mirowie* nieco później wznosił *Kazimierz II*. Okolica górzysta, gdzieniegdzie sterczą skały, klimat b. zdrowy, tylko wielki brak wody. Czyżby nazwa pochodziła od wyrazów: *Niega* — *woń*, tembardziej, że o trzy mile mamy wsie *Niegowonice* i *Niegowoniczki*? Ruskie *niegij* znaczy delikatny. W Skarbcu rzeczy polskich jest *Niegosz-Niegosław*, ale wątpię, czy od tego imienia może pochodzić nazwa *Niegowa*. A może *Ś-Niegowa* — miejscowość. W XV w. dziedzicami *Niegowy* byli *Trzaskowie*, herbu *Trzaska*. Nie otrzymałem dotąd »Słownika polskiego«, o wydawaniu którego dowiedziałem się z »Poradnika« — może tam znajdę odpowiedź na

moje pytanie. Mam kilkanaście słów dotąd zebranych w mojej parafii, czysto polskiego, że się tak wyrażę, pochodzenia i powstania. Gdybym ich nie znalazł w »Słowniku«, prześlę je do do wydawców »Słownika«.

Ks. Jan Banachiewicz.

— *Niegowa* przedstawia jeden ze zwykłych typów nazw miejscowych, urobionych od imienia osobowego; oznaczała pierwotnie wieś, osadę itp. jakiegoś *Niega*. Ten pień, dziś nam zupełnie obcy, używał się niegdyś często w imionach osobowych, np. *Niego-sław*, *Dobroniega*, *Miro-nieg*, *Niegota*, **Niegowił*, skąd poszły nazwy miejscowe *Niegosławice*, *Niegocin*, *Niegowić* itd. Obok tych złożonych imion osobowych, zawierających pień *nieg* — (prasłowiańskie *nĕg*), istniało oczywiście także proste imię *Nieg*, *Niega* (żeńskie), jak *Mił* itd. obok *Miłosława* itd.

Niegowonice prawdopodobnie nazywały się niegdyś *Niegowaniami* i polegają na imieniu osobowym *Niegowan* tego samego typu co *Rad(o)wan* itd., pozostając przytem oczywiście w związku etymologicznym z poprzednimi.

Cała zaś ta grupa wyjaśnia się dostatecznie istniejącym pierwotnie we wszystkich językach słowiańskich pniem wyrazów pospolitych *nĕga* i t. d. z zasadniczym znaczeniem *rozkoszy*, *pieszczenia* i t. p.

Zatem wyrażony w zapytaniu domysł związku z ros. *niegij*, *Niegoszem* i *Niegosławem* — słuszny; drugie dwa (zwłaszcza zaś trzeci) wogóle niemożliwe.

J. R.

39. *Kulturny*, *kulturowy*, *kulturalny*? (H. L.)

Czy od rzeczownika *kultura* przymiotniki: *kulturny*, *kulturowy*, *kulturalny*, spotykane dość często, są prawidłowo utworzone i zgodne z duchem języka polskiego? Czy »kulturtechnisches Studium« może być tłumaczone inaczej, aniżeli »wydział kultury rolnej«?

— Od obcego rzeczownika *kultura* najgorzej jest utworzony przymiotnik *kulturowy* o ile wiemy nieużywany. *Kulturny* jest wprawdzie utworzony prawidłowo, ale używany najwięcej w Poznańskim pod wpływem języka niemieckiego; jedynie powszechnym jest *kulturalny*, o ile go w tej obcej postaci używać się musi.

»Kulturtechnisches Studium« można najkrócej i najtrafniej przetłumaczyć przez »wydział rolniczy«. Na co »kultury«, skoro to już tkwi w pojęciu »rolniczy«.

40. *Pedologia* a *paedologia*? (H. L.)

Na kongresie tegorocznym psychologów w Brukseli (w sierpniu)

ustalono dla jednej z dziedzin psychologii, nauki o dziecku, nazwę *pedologii*. Od lat jednak mniej więcej trzydziestu wyraz ten jest używany i wielce rozpowszechniony w literaturach polskiej, rosyjskiej, czeskiej i niemieckiej na oznaczenie polskiego terminu »gleboznawstwo« (np. 2 t. dzieło ЯРЬЛОВЪ Педология). Zapytuję więc Pańów, czy podobny zbieg(?) okoliczności trafił się w jakiegokolwiek dziedzinie lub literaturze, oraz które z zastosowań greczyzny jest trafniejsze:

$$\text{pedologia} \begin{cases} \text{gleba} + \text{wiedza} \\ \text{dziecko} + \text{wiedza.} \end{cases} ?$$

— Rzeczywiście dziwny zbieg okoliczności, wywołany tem, że zamiast prastarej nazwy *pedagogii* zachciało się niektórym stworzyć nową nazwę dla niby nowej nauki. Nie wiedząc czy zapominając o tem, że pierwiastek pierwszej części brzmi w j. greckim *pajd-* a w łacińskim *paed-* utworzyli *pedologię* (nie *pajdologię*) i wkroczyli w dziedzinę *gleboznawstwa* (to *pédon* + *logos*) — *pedologii*. Stało się to prawdopodobnie przypadkowo, przez zaniedbanie pisowni łacińskiej (*paedologia*) a zatrzymania łacińskiej wymowy (*ped-* nie *pajd*) ale wartoby na to zwrócić uwagę Kół filozoficznych, boby ich to może przywiodło do upamiętania się w płodzeniu nowotworów. Czy podobny zbieg okoliczności trafił się w jakiej dziedzinie nauki czy literaturze, nie możemy obecnie ani twierdzić ani przeczyć, ale wypadek taki nie jest niemożliwy.

III. KILKA USTEREK W NASZYM JĘZYKU MATEMATYCZNYM.

Dla matematyka zawodowego mniej ważną jest rzeczą, czy dany wyraz swem pochodzeniem i formą językową ściśle określa dane pojęcie matematyczne, jak raczej to, aby każde takie pojęcie wyróżniało się od innych pewną, raz na zawsze ustaloną, chociażby językowo nic nie mówiącą nazwą. Dlatego też matematyk z zawodu zadowala się w zupełności nawet takimi nazwami jak *funkcja gamma*, chociaż wyraz *gamma* oznacza tylko literę alfabetu greckiego i niema najmniejszej pretensyi do językowego określenia charakteru owej funkcyi.

Dla uczącej się młodzieży natomiast wysoce pożądaną jest rzeczą, aby każda nazwa określała przynależne pojęcie możliwie tak ściśle, jak tylko język na to pozwala. Pod tym względem nasz język matematyczny przewyższa, rzec można śmiało, wszystkie inne języki.

Nasze dziecko, przystępując do początków matematyki, uczy się: *dodawania, odejmowania, mnożenia, dzielenia* itd., a więc działań dobrze znamionowanych swemi nazwami, podczas gdy np. dziecko niemieckie, wstępując pod przymusem szkolnym już w 7. roku życia do szkoły, odrazu zapoznawać się musi z obcemi swemu językowi nazwami, zaczerpniętymi z łaciny: *Addition, Subtraktion, Multiplikation, Division* itd. W geometrii nasza młodzież dowiaduje się o *liniach krzywych i równoległych* (właściwie równoodległych), o *siecznych i stycznych*, o *równoległobokach i równoległoscianach*, o *przy- przeciwprostokątnych*, o *wstawie i dostawie* itd., niemiecka młodzież musi się zaś oswajać z obcemu swemu językowi nazwami: *Kurve, parallel, Sekante, Tangente, Parallelogram, Parallelopiped, Katete, Hypotenuse, Sinus, Cosinus* itd., co wszystko, obciążając niepotrzebnie jej pamięć, zwalniać musi jej postępy w nauce.

Nie ulega żadnej wątpliwości, że nasze, swojskie nazwy ułatwiają w wysokim stopniu młodzieży naszej nie tylko ich zapamiętanie, ale i naukę matematyki w ogóle i że nasz język matematyczny pod tym względem stoi bardzo wysoko; mimo to nie jest on jednakże jeszcze zupełnie bez wad i wielce pożądane byłoby usunięcie z niego na razie chociażby kilku najjaskrawszych usterek, by go doprowadzić do jeszcze wyższego stopnia doskonałości.

Największą może bolączką naszego języka matematycznego jest wieloznaczność wyrazów: *koło, oś, pole*, co objaśnią chociażby przykłady poniższe:

1) **Koło**: *Przekrój koła* (materyalnego, np. koła u wozu), *prostopadły do osi, jest kołem* (lecz matematycznym). *Każdy punkt koła* (materyalnego), *obracającego się około osi stałej, zakreśla koło* (matematyczne).

2) **Oś**: *Linia środkowa osi* (wozowej) *jest jej osią* (matematyczną). *Koło* (materyalne), *osadzone na osi* (materyalnej), *obracając się około swej osi* (matematycznej, gdyż materyalna obraca się wraz z niem), *nie zmienia swego względnego położenia względem swej osi* (której? matematycznej, czy materyalnej, gdyż względem jednej i drugiej położenie względne pozostaje bez zmiany).

3) **Pole**: *Pole* (obszar powierzchni) *tego pola* (roli) *posiada obszar 1000 metrów kw.* *Pole* (obszar powierzchni) *przekroju lejka wyciętego z pola magnetycznego*, itd. (Nadto mamy: *pole działania, pole na szachownicy, pole bitwy* itp.).

Odczytajmy zdania powyższe, opuszczając objaśnienia, zawarte w nawiasach, a przekonamy się, że wieloznaczność wyrazów *koło, oś* i *pole* czyni je wprost nieprzydatnymi na wyrażenia matematyczne w danych znaczeniach.

Inne języki są pod tym względem o wiele doskonalsze:

Na nasze koło mamy np.:

w rosyjskim: *krug* i *koleso*,

w niemieckim: *Kreis* i *Rad*,

we francuskim: *cercle* i *roue* lub *rouel*,

w angielskim: *circle* i *wheel*,

we włoskim: *circolo* i *ruota* lub *rota* itd.

Na naszą oś znajdziemy wprawdzie podobną dwuznaczność w języku rosyjskim i niemieckim, lecz

w angielskim mamy: *axis* i *axle*,

we francuskim: *axe* i *essieu* (w dawnym języku: *aissieu*),

we włoskim: *asse* i *sala*,

Niezbędność wyróżniania w języku tych dwóch pojęć odczuły zatem narody najkulturalniejsze i powinniśmy je pod tym względem naśladować.

Na nasze *pole* znajdujemy w innych językach:

w rosyjskim: *ploszczad'* i *polje*,

w niemieckim: *Flächeninhalt* i *Feld*,

we francuskim: *aire* i *champs*,

w angielskim: *area* i *field*,

we włoskim: *area* i *campo*.

Z powyższego trudno nieprzyjść do wniosku, iż złą przysługę językowi naszemu oddał ten, kto po raz pierwszy np. dawny nasz wyraz *cyrkuł* zastąpił wyrazem swojskim *koło*, albowiem łatwiej byłoby nam dziś zastąpić obcy wyraz *cyrkuł* wyrazem swojskim, należycie dobranym, aniżeli rugować z języka matematycznego swojski wyraz *koło*, który już nie tylko jest ogólnie stosowany w literaturze matematycznej, ale, co gorsza, który przeszedł już w tem samym znaczeniu nawet do mowy potocznej.

A jednak mimo to nie należałoby zawahać się przed krokiem stanowczym i usunąć tę narośl dokuczliwą odrazu, nie zasłaniając się tem, że przecież wszyscy dziś tak mówią, nie powołując się na Śniadeckich i inne powagi, albowiem język nie jest rzeczą martwą, raz na zawsze ustaloną, lecz się rozwija i powinien się rozwijać, a dotkliwe braki, jakie w nim zauważymy, jesteśmy wprost obowiązani coprędzej usuwać.

Ponieważ nie tylko niewłaściwem, ale zapewne nawet niemożliwem byłoby usunięcie z mowy potocznej, a więc i z ust ludu, wyrazów: *koło*, *oś*, *pole* w ich znaczeniu pierwotnem, t. j. na oznaczenie przedmiotów materialnych, więc, chcąc zaradzić niedogodnościom wyluszczonej, należy je zastąpić w języku matematycznym wyrazami innymi, stosowniej dobranymi.

Najłatwiej załatwić się będzie można z *polem*, które, aczkolwiek stosowane szeroko w literaturze matematycznej, jednakże nie powszechnie i nie przez wszystkich, i które na szczęście do języka potocznego w tem znaczeniu wtargnąć nie zdążyło, a to tem bardziej, że mamy w języku gotowy wyraz zastępczy, określający nawet o wiele ściślej dane pojęcie, a mianowicie: *obszar*.

Obszar łąki — *obszar pola* — *obszar wsi* — *obszar stawu* lub *jeziora* — *obszar powierzchni trójkąta*, czyli wprost *obszar trójkąta* — są to wszystko wyrażenia od razu zupełnie zrozumiałe, a nie dwuznaczne.

O wiele więcej trudności sprawią nam dwa pozostałe wyrazy: zamiast *koło* (matematyczne) mamy w języku używane dawniej w tem znaczeniu trzy wyrazy (pomijając ów obcy *cyrkuł*): *krąg*, *okrąg* i *krąż*.

Krąg, jakkolwiek naogół zupełnie nieodpowiedni, posiada wszakże i inne znaczenia: *krąg* = *diskus*, *kręgi* w kręgosłupie, a stąd nazwa klasy zwierząt: *kręgowce* itp.; nadto wprowadzenie tego wyrazu w znaczeniu koła matematycznego mogłoby być uważane za naśladownictwo rosyjskiego, lecz niesłusznie, gdyż język nasz dawny znał je już w tem znaczeniu, a i dziś, gdy wrzucimy kamień do wody, mówimy, że na jej powierzchni tworzą się *kręgi*. Zdrobniałe od *krąg*, t. j. *krążek*, ma znaczenie krążka materyalnego, a więc rolki na linę lub łańcuch.

Okrąg nie jest już tak wieloznaczny, posiada jednak jeszcze drugie znaczenie, t. j. *rejonu*, lub oddziału zarządu. Tę samą wadę ma i niemiecki *Kreis*, znaczący i koło matematycznie i powiat; taka jednak dwuznaczność wcale nie przeszkadza. Wreszcie w dawnym języku mieliśmy jeszcze wyraz *krąż*, stosowany w znaczeniu koła matematycznego, albo też ruchu kołowego. Wyraz ten, rodzaju męskiego, nadawałby się wcale dobrze na oznaczenie koła matematycznego, gdyż byłby nie nowotworem, ale dawnym wyrazem języka, byłby zupełnie jednoznaczny, a obok niego znaleźć możemy w dawnym języku i wyrażenie *krążydło* = cyrkiel, które możnaby jednocześnie przywrócić, rugując w ten sposób przy sposobności dodatkowo i wyraz obcy. Zdrobniałe od *krąż* trzeba by jednak tworzyć nie *krążek*, który ma już powyżej wspomniane znaczenie odmienne, lecz *krążyk* na oznaczenie małego kółka matematycznego.

Wybor najwłaściwszego z powyższych wyrażeń, względnie zaproponowanie dalszych, jest rzeczą ogółu ludzi zajmujących się matematyką, a interesujących się sprawami języka. To samo dotyczy i wywodów poniższych.

Zamiast *osi* możnaby, wzorując się na innych nazwach przy-

miotnikowych na linie, jako to: *przekątna, sieczna, styczna* itp., wprowadzić wyrażenie: *ośna*, które, ściśle biorąc, nie jest nawet nowotworem. Nie byłoby ono jednakże zbyt dogodne, gdyż niełatwo byłoby z niego tworzyć niezbędne pochodne, a przymiotnik od *osi* (materiałnej pozostawałby również *ośny*, albo *osiowy* (por. *ośnik* = strug wygięty, do strugania *osi*). Można by zamiast tego przez dodanie stosownej końcówki do pierwiastku *oś*, otrzymać nowotwór, wyróżniający *oś* matematyczną od materiałnej. Przecież i Anglicy doszli do wyrazów wyróżniających te dwa pojęcia (*axis* i *axle*) również taką drogą. Z końcówek rzeczownikowych żeńskich nadawałaby się może najlepiej końcówka *eń*, a natenczas otrzymalibyśmy nowotwór *osiień*, zupełnie niedwuznaczny, a dający możliwość tworzenia niezbędnych pochodnych, jako to: *osienny, dwuosienny* (wóz pozostałby jednak *dwuosiowy* wzgl. *dwuosiowy*), *wyosienić* (= obecne *wyosić*) i t. p.

Zabierając się do omówionych powyżej poprawek naszego języka matematycznego, należałoby jednocześnie przywrócić dwa dawniej używane wyrazy w zamian za *płaszczyzna* i *krzywizna*, których końcówki są zupełnie niewłaściwe na oddanie pojęć przynależnych. Rzeczowniki żeńskie, kończące się na *-izna* (*yzna*), posiadają naogół znaczenie innego charakteru, o czym łatwo sądzić, np. z szeregu takich wyrazów, jak: *głowizna, włoszczyzna, chorąguczyna, tęczyzna, mielizna, surowizna, francuszczyzna* itp.

Krzywizna jest prostem naśladowaniem rosyjskiego *krywizna* a na oddanie właściwości, że dany przedmiot jest krzywy, lepszą będzie końcówka *ość*, czyli przywrócenie dawnego wyrazu: *krzywość*. Mówilibyśmy zatem znów nie promień *krzywizny*, lecz promień *krzywości*.

Płaszczyzna, używana w mowie potocznej na oznaczenie obszernej równiny, będącej niejako zbiorowiskiem mniejszych obszarów płaskich łąk i pól, jest wyrażeniem, dobrze malującym dane pojęcie, a końcówka *izna* jest tu zupełnie właściwa. Inaczej ma się jednak rzecz, jeżeli tę samą końcówkę zastosujemy do wyrazu *płaszczyzna*, mającego oznaczać pojęcie matematyczne tak pierwotne, jak powierzchnia płaska; tu już końcówka *izna* będzie stanowczo zupełnie nieodpowiednia. Na oznaczenie tak pierwotnego utworu matematycznego nadaje się o wiele lepiej wyraz dawniej stosowany, a mianowicie: *plaza*, na który w Słowniku Lindego znajdujemy przytoczone przykłady, a mianowicie ze Staszyca (Buffona epoki natury, z r. 1788) zdania:

»Każda kometa we własnej płazie obraca się«.

»Planety wszystkie w jedną stronę i ledwo nie w jednakiej płazie biegają«.

A z Monitora Warszawskiego z r. 1781 zdanie:

»Raz na twardym budują Kaukazie, raz się wieszają na wiatrów płochości i na posmycznym z płynnej wody płazie«. W zdaniu ostatniem zamiast żeńskiego rzeczownika *płaza* zastosowano męski *płaz*, który jeszcze w dzisiejszym trwa języku, jednakże tylko w znaczeniu płaskiej strony szabli: bić *płazem*, czyli *płazować*.

Wprowadzenie *płaszczyny*, t. j. wyrazu pochodnego od *płaski*, zamiast dawnej bardziej pierwotnej *płazy* było fatalną omyłką, którą należałoby jaknajwcześniej poprawić, najlepiej przez przywrócenie wyrazu dawniej używanego.

Płaza ma wprawdzie tę wadę, że we wielu przypadkach posiada formy jednobrzmiące z odmianami wyrazu *płaz* (reptilium) ma natomiast zaletę i krótkość i dogodność tworzenia pochodnych zwłaszcza przymiotników: *płaski*, *płazowy*, *płazy* (dwupłazy), a nawet *płazny*, podczas gdy przymiotniki od *płaszczyny* utworzone (*płaszczynowy*, *płaszczyniany*) są już prawie dziwolągami językowymi. Np. pojęcie, wyrażane dotychczas obcym wyrazem *komplan*, da się dobrze określić przymiotnikiem *spółpłazowy* lub *spółpłazny*, wreszcie *spółpłazy*, podczas gdy *spółpłaszczynowy* byłoby wyrażeniem wprost niemożliwym.

Pożądanem byłoby, aby w sprawie tu poruszonej zechcieli zabrać głos ci z zawodowców, którym sprawy naszego języka matematycznego nie są obojętne.

Technik.

Ukończono druk d. 2. grudnia 1911.

Przedruki w całości lub w części dozwolone tylko z podaniem źródła.

Wydawca i redaktor odpowiedzialny: Roman Zawiliński.

Drakarnia Uniwersytetu Jagiell. w Krakowie pod zarządem J. Filipowskiego.

SPIS WYRAZÓW I ZWROTÓW, OBJAŚNIONYCH W ROCZNIKU IX. »PORADNIKA«.

(Liczba oznacza stronicę).

- Akcentowanie wyrazów obcych** 70.
 akcyza = udział 32.
 akustyka = odgłosnia 32.
Bać się spóźnienia terminu 90, 120.
 bachur — bachor 122.
 Bałtyk — Bałtyk 65.
 bantować 123
 beznogi 85
 będę miał dosyć na tem 108.
 błogosławieństwo osobowe a rzeczowe 54.
 Bośni czy Bośni 39.
 bóle czy bole 65.
 bósć a bość 66.
 Bryń (etym.) 14.
 Bułgar a Bułgar 66.
 buchalter 125.
 burmistrz = grodzdzierzca 31.
 by (po czasowniku) 28.
Całe zboże 29.
 całkowity — zupełny 145.
 ceny tanie 13.
 cep 29.
 cham (znac.) 90.
 chrystyanizm — chrześcijaństwo — chrześcijanizm 91.
 cieniu (a) 30.
 Cieszyn (etym.) 13.
 coraz więcej cichną 109.
 coraz zagłada 28.
 co się zrobi z... 95.
Cudzysłów 71.
 curichter — wyginacz 32.
 cyfra a liczba 94.
 cytwarowy 123.
 czego bo 92.
 człowieku (owi) 92.
 czuję się dobrze 108.
 czy aby 28.
 czynić proporcję 116.
Dać informację 115.
deklinacja 9.
 dekorator = przyozdabiacz 32.
 depozytor = wkładowiec 32.
 depozytaryusz = wkładodbioreca 32.
 dlatego ponieważ 107.
 dodajne liczby 59.
 dodajniki 60.
 dodatne czy dodatnie 114.
 dodatniki 60.
 doktor — doktor 69.
 doktor czy doktorka 117.
 dom wychowawczy 73.
dopełnienie 11.
 dorozumiewać się 105.
 dostarczyć 95.
 dostrzegać co 92.
 dowód a dowodzenie 110.
 dwie połowy 146.
 dyalog = dwójgłos 32.
 dycht 109.
 dynamogeniczny = siłotwórczy 32.
 działania na liczbach 59.
 działania *nad* czy *na* 114.
 dzieciścze 109.
 dziesiątyn a dziesiątkowy 64.
 dzieża 128.
 dziób — dzioba czy dzioba 66.
Ekspedycya = wysyłalnia 32.
 ekspozycya = naświetlenie 31.
 elektroterapeutyka = elektrolecznictwo 31.
 elewator = wznosnica 31.
 epidometriya = płaszczynomiernictwo 32.
 etiologia = przyczynoznawstwo 31.
Fabryka = wytwórnia 32.
 farsz 108.
 fenyg 108.
Gimnazista — gimnazyasta — gimnazjalista 66.
głosownia 9.
 głowa wspólna 107.
gramatyka 9.
 ilość a liczba 46.
Jak się wyjedzie 30.
 jedna druga 93.
 jeden i ten sam 95, 115.
 jest równy 147.
 jesteśmy w stanie 107.
 Józef a Józwa 84.
Klinga = brzeszczot 32.
 kluska czy klusek 66.
 kłaść liczbę 115.
 kobieta (etym.) 7.
 kojarzenie — łączność — łącznościowość 112.
 kolasa 133.
 kolczyk a kółczyk 66.
 kolebać 150, 152.
 kolebka 149
 koleopterologia = chrząszczownictwo 32.
 koliba 149.
 koło 156.
konjugacja 9.
 kołyska 136.
 kontroler a kontrolor 66.
 kopista = przepisywacz 32.
 korespondent 125.
 kostur a kosztur 66.
 kosz *do* papieru 30.
 koszlawić a koślawić 66.
 kościółek a kościołek 66.

- krawczyni 66.
 krąg 158.
 krąg 158.
 krążyk 158.
 krygują się 92.
 krzywizna
 księgarnia E. Wende 40.
 kubiczny 93.
 kulturalny 154.
 kulturny 154.
 kwestyonaryusz = pytajnik 32.
Lawina = obwał 32.
 listeczka 28.
 lojek 124.
Ma miejsce 147.
 małżeństwo 57.
 mankiet a manszet 67.
 markotny 123.
 masa a mnóstwo 46.
 mieszany czy złożony 144.
 między punktami 147.
 móc czy móż 105.
 mól, mola czy mola 67.
 mówca czy mowca 67.
 mżonka 53.
Na czym zależy 107.
 na miasto 90.
 nadejść kogo 123.
 nagonka — naganka 67.
 nakrętka 124.
 nalewać 108.
 naokoło koła 146.
narzędnik orzec. przymiott. zam.
mianownika 107.
 naznaczyć 116.
 nie posiadać ją 28.
 nie ręczę ile 69.
 Niegosław 154.
 Niegosławice 154.
 Niegowa 154.
 Niegowie 154.
 niema a nie ma 70.
 nieprzywiedlny 93.
 nisza — nyża 67.
 nosić charakter 30.
 numeracya 63.
 nurtować ją 92.
Oberluft = nadokiennik 32.
 obruszyć 123.
 obserwator = dostrzegacz 32.
 obserwatorium = dostrzegalnia 32.
 obszar 158.
 obustronnie czy obie strony 113.
 oczów 92.
 oczyszczać od 107.
od czy *przez* przy form. bier. 79.
 odkorkowują 109.
odmiana 9, 127.
 ogrojec — ogrójec 67.
 okrag 158.
określenie 11.
 okulistyka = ocznictwo 32.
 opór okazany 75.
orzeczenie 10.
 oskoma za 109.
 oś 156.
 ośna 159.
 otworzyć ogień 74.
 owe życie 92.
 owocarnik 116.
Pani znajduje, że... 92.
 Panu N. czy: do Pana N. 120.
 pedologia 155.
 personal — personel 67.
 piętro — piątr czy piętr 67.
 pisemny czy piśmienny 120.
pisownia 9.
 pluwiometr = deszczomierz 32.
 płaszczyna 160.
 plaza 160.
 płonka 122.
 pneumatometr = oddechomierz 32.
 po żebrocie 109.
 pobocznicza — powierzchnia 145.
 podaremnie 109.
podmiot 10.
 podpada 109.
 podstawa czy zasada 113.
 podstawowy — zasadniczy 141.
 pokojów — pokoi 67.
 Polak (etym.) 14.
 pole 156.
 połowieć 146.
 połóżmy czy załóżmy 113.
 poparcie okazane 75.
 poprowadzić linię 144.
 porobocie 124.
 porówno 95.
 potrzebuje być 109.
 powrózek — powrozek 67.
 półszosta — półszosta 67.
 prawomocny czy słuszny 114.
 pretendent = rościciel 32.
 procent 125.
 procent złożony 93.
 prospekt = zapowiedź 32.
 protokół — protoł 67.
 próbować je 28.
 przebomblować 109.
 przechodzony 109.
 przeciwny czy odwrotny 113.
 przedówek — przedówek 68.
 przedstawiona suma 115.
 przekątna — przekątnia 68, 143.
 przemiana, przemienność, przemien-
 nościowość 111.
 przeskarżałam 92.
 przesunąć płaszczyznę 145.
 przybory 124.
przypadki 127.
 przyprowadzić porządek 73.
 przytomna temu 109.
 przywiedzenie czy sprowadzenie 143.
 półka czy pulka 105.
Rachunek 125.
 rachunkowość 125.

- rafineria = oczyszczalnia 32.
 ratusz = radnica, wietnica 32.
 redakcja = pisarnia 32.
 reklamacja czego czy o co 55.
 rekord = wyczyn 32.
 rektyfikacja = wyprostowanie 146.
 ręku 130.
 robić na minutę 95.
 romb = skośnik 145.
 rozłączanie, rozdzielność, rozdzielnościowość 112.
 rozniebieszczyć 109.
 rozproszyc — rozprószyć 68.
 rozrachunek 106.
 rozumieć pod 96.
 rozwiozły — rozwiązy 68.
 rość — rość 68.
 rugować 147.
 rybołówstwo — rybolówstwo 68.
 rysunek = rycina 91.
 równa jest liczba 95.
 rentować 147.
Sadowy 108.
 schodzą do jednego 116.
 semazyologia = znaczenia 32.
 sieczna — poprzeczna 143.
 skaźnik czy wskaźnik 113.
 składnia 9.
 składnia czasownika 77.
 > rządu 25, 40—44.
 > zgody 24.
 skraj 124.
 skwer = zieleniec 32.
 słuchać na perswazyje 109.
 smakuje dobrze 30.
 sojka — sójka 68.
 sobol — soból 68.
 solówki 109.
 Sosnowice czy Sosnowiec 104.
 spażnianie się 121.
 spodek czy podstawa 143.
 spodnica — spódnica 68.
 spojrz — spójr 68.
 spółka a towarzystwo 54.
 sprzężony czy sprzężony 114.
 spuścić czy wykreślić linię 143.
 statki 109.
 stargować 123.
 stawiać znaki 53.
 stolnica 129.
 stosunkowo b. wysoki czy niestosunkowo wysoki 71.
 strajk — strejk 70.
 strony — boki 142.
 strug — strugacz 124.
 synonim = równoznacznik 32.
 synteza = ogólnia 32.
 systemat 63.
 siedłem a szłem 12.
 szewski — szewcki 68.
 sztuka = twórstwo 32.
 ściegno — wiązadło 124.
 ślewki 108.
 służa — szluz 68.
 środkowa — dośrodkowa 145.
Taksator = oceniacz 32.
 taksameter = płacomierz 32.
 tamdotąd 108.
 tarnik — skrobacz 124.
 te pięć części 107.
 termin = zrok 32.
 terminatka 109.
 terytorium = uziemie 32.
 tępy — rozwarty (ką) 142.
 tęsknota do... 92.
 to nie X a Y 92.
 trzy są osoby 107.
 tytoń — tytuń 68.
Uczenica 138.
 udany — udały 68.
 układa mi to 12.
 ukośnokątny — ostrokątny 142.
 ultować się czego 92.
 ulamek mieszany 62.
 > czysty 93.
 > nieprawidłowy 62.
 > prosty 61.
 umyć ich 29.
 uronić powagę 63.
 ustawić czy ułożyć 113.
 ustawiona definicja 115.
 urwisz — urwis 69.
 ustąpić miejsce 30.
 uważa jako 108.
 użycie czas. dokon. a niedok. 77.
 > czasu zaprzeszłego 78.
 > formy biernej 78.
 używać je 28.
W jednakowej mierze 108.
 w ten sposób, jeżeli 107.
 w Wiedniu czy we W. 106.
 wartość dla X. czy na X.? 114.
 wecownik = bruśnik 32.
 weranda — werenda 69.
 weryfikacja = sprawdznia 32.
 wiemy stąd, ponieważ 107.
 wierzyć co 107.
 więcej zgina nogi 30.
 winkel — kątnik 124.
 wkrętak 124.
 wmawia mężowi 108.
 wnątrz 123.
 wóz 133.
 wskrós czy wskroś 67.
 współdziałać komu 74.
 wziąć czy wzięść 105.
 wychodzi (płyn) 30.
 wydawcy wydali 96.
 wykazać zwierzęcość 73.
 wymieniać w miejsce 115.
 wymnażać 115.
 wypadki 146.
 wyprowadzanie, wyłączanie czy wyrzucanie za nawias 112i
 wyrachować — wyliczyć 115.
 wystawić czy wykreślić 144.

wyścielać — wyścielać 69.
 wywnioskowuje 31.
 -y czy -ym (jest nowożytny czy nowożytnym) 26).
Z Nowym Rokiem 54.
 zadany punkt 147.
 zadowolnić się 107.
 zakładka 124.
 zaliczenie 125.
 zapodać 39.
 zawołaj Kasi 106.
 zaznaczony literami 115.
 zbywa na 29.
 zdanie 10.
 » *bezpodmiotowe* 10.

zdanie proste 11.
 » *podrzędnie złoż.* 23.
 » *pojedyncze* 12.
 » *rozwinięte* 12.
 » *równorzędne* 23.
 » *złożone* 23.
 zecer = składacz 32.
 znaczenie liczby 93.
 znaczyć literami 115.
 znajdzij 92.
 znamiona (cechy) 93.
 zrobić doktorat 53.
 zwarty = ostry 142.
 żądanie stawiać 108.
 żywicować 56.

OD REDAKCYI.

W r. 1911. będzie „Poradnik“ wychodził dalej w tych samych rozmiarach i pod tymi samymi warunkami. Zapowiedzi ani obietnic nowych nie składamy, bośmy obietnic danych przed rokiem nie wszystkich dotrzymać mogli, a bogatego programu nie wyczerpaliliśmy tylko z braku współpracowników i potrzebnego miejsca. Ciasno nam w tych szczytłych ramach, ale na razie w nich pozostaniemy, aby służyć poczciwej sprawie — podług sił i środków.

